

dele verklaard waarom Heemskerk vergeten lijkt. Buiten de ‘eigen kring’ genoot Heemskerk bekendheid als ‘jolic christen’. Die kwalificatie moet men voortaan vergeten. Het jolige van Heemskerk zat in de vorm, niet in de inhoud. Heemskerks improvisatievermogen bij nauwelijks of duidelijk niet voorbereide debatten was groot. Interrupties en reacties waren gevat en onderhoudend. De oncalvinistische luchtigheid en de schijn alles te relativeren deden het idee van ‘jolic christendom’ ontstaan. De inhoud van Heemskerks gedachtegoed was wel degelijk orthodox-christelijk. Telefonistes in Amsterdam zag hij liever thuis dan aan het werk tegen een redelijke beloning. Het huwelijk was heilig voor hem en daarom was hij tegen echtscheiding. Heemskerk hield niet van vrouwelijke rechters of notarissen. Als minister van justitie verhinderde hij hun komst door succesvol traineren, ‘vastberaden en listig’ (228). Zo gingen behoudende en christelijke standpunten, zoals de auteur stelt, ‘naadloos in elkaar over’ (200). Maar een mooi eenduidig stereotype van een behoudend politicus was Heemskerk niet. Met zijn standpunt over gevangenisstraf nadert hij de sociaal-democraten. Hij wil een humaan beleid, gebaseerd op vergeving met gelegenheid geven tot berouw.

De vormgeving van *Een heer in een volkspartij* zou baat hebben gehad bij strenge nalezing door een neerlandicus (raadslid die (18); conservatief gezindten (146); hij was verzocht (153); irriteren aan (255). Hier en daar komt men een al bekende verwijzing tegen. De ene parlementariër heeft een voornaam, de ander wordt met initialen aangeduid. Afgezien van deze kleine storingen heeft Bornebroek een aangenaam leesbare zoektocht naar Heemskerks vergetelheid bezorgd. Die vergetelheid in eigen kring is duidelijk.

Wellicht mocht men van anderen ook niet veel enthousiasme verwachten. De auteur geeft aan dat Heemskerks kabinet het langstzittende was sinds 1848, maar dat het weinig tot stand heeft gebracht. Ook het zevenjarig ministerschap heeft geen diepe sporen nagelaten. De auteur besluit met Heemskerk een behoedzaam begeleider van veranderingen te noemen, met de rem binnen handbereik. Met dit boek is hem alsnog een plaats in de parlementaire geschiedenis toegekend.

J.J. Huizinga

Pollmann, T., *Van waterstaat tot wederopbouw. Het leven van dr. ir. J.A. Ringers (1885-1965)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2006, Amsterdam: Boom, 2006, 442 blz., ISBN 90 8506 255 1).

Johan Ringers was geen echte hoofdfiguur in de Nederlandse geschiedenis. Maar dat het levensverhaal van een man die vooral van achter de coulissen opereerde ook heel bijzonder kan zijn, bewijst de biografie van hem door Tessel Pollmann. Bij weinig mensen zal bij het horen van de naam Ringers een lichtje gaan branden (behalve bij liefhebbers van kersenbonbons; de chocolade-fabriek werd gesticht door zijn broers). Vooral in de oorlogsjaren vervulde Ringers niettemin een spilfunctie in het landsbestuur en in het verzet. Willem

Schermerhorn, de eerste naoorlogse minister-president, karakteriseerde Ringers tijdens de oorlog als degene ‘tot wie thans zoo velen zich om raad wenden, [...] die wetenschap, techniek en organisatievermogen in zich vereenigt [...] en in dezen zwaren tijd geen verantwoording schuwt en op zijn plaats staat als een levend mensch’.

Pollmann kenschetst de timmermanszoon Ringers als ‘een meritocraat’, een man met een achtergrond en een carrière vergelijkbaar met tijdgenoten als Mansholt en Schermerhorn. Als jong ingenieur maakt Ringers al naam bij de innovatieve sluizenbouw te Hansweert (1906-1916), hij bouwde de Noorder-sluis te IJmuiden – die decennia de grootste sluis ter wereld was – (1921-1927), hij gaf leiding aan het aannemersconsortium dat verantwoordelijk was voor het maken van de Afsluitdijk (1927-1930) en toverde als directeur-generaal de ingedutte Rijkswaterstaat om tot een krachtige organisatie (1930-1935). Direct na de oorlog is Ringers korte tijd minister van Wederopbouw, maar hij is alles behalve een politiek dier. In zijn loopbaan heeft hij zich vooral als manager doen gelden, als iemand die een gecompliceerd bouw- of organisatieproces in de steigers weet te zetten.

Dat talent komt in de oorlogsjaren volledig tot ontplooiing. Hoewel hij officieel sinds 1935 een van de directeuren is van de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij, raakt hij als onbezoldigd adviseur kort voor de oorlog betrokken bij de landsverdediging. Op het laatste nippertje treft hij bovendien in de lage delen van Nederland voorzorgsmaatregelen die moesten voorkomen dat het land in geval van een moedwillige dijkdoorbraak of het uitvallen van de gemalen overstroomd zou raken. Na de Duitse inval krijgt hij – eveneens onbezoldigd – de leiding over het enorme apparaat van de Wederopbouw, een ambtelijke organisatie waar ‘een gezond vaderlandsch hart’ klopte. Als ‘vader van de Wederopbouw’ bemoeit hij zich intensief met wat er met de verwoeste binnenstad van Rotterdam moet gebeuren en hij doet er verder alles aan om in Nederland de werkgelegenheid te bevorderen om het tewerkstellen van arbeiders in Duitsland (*Arbeitseinsatz*) zoveel mogelijk te voorkomen. Wel weigert hij medewerking te verlenen aan de bouw van de Atlantikwall.

Ringers’ rol tijdens de oorlog is fascinerend. Enerzijds maakt hij als Algemeen Gemachtigde voor de Wederopbouw deel uit van het Nederlandse bestuursapparaat dat met de Duitse autoriteiten in contact staat en telkens weer moet onderhandelen. Anderzijds raakt hij nauw betrokken bij het actieve verzet van de Vrij Nederland-kring (hij sluis bijvoorbeeld rapporten door naar Londen over de situatie in de Rotterdamse haven ten behoeve van een invasie) en het illegale werk van het Politiek Convent en het Nationaal Comité. Bij dit overleg tussen de leiders van de grote politieke partijen over de vorming van een tijdelijk bewind in geval van een Duitse nederlaag en de vormgeving van het naoorlogse Nederland wordt Ringers ‘als zijnde bekend bij het volk’, zelfs naar voren geschoven leiding te geven aan het interim-gezag. Toen het Nationaal Comité op 1 april 1943 werd opgerold, werd ook Ringers opgepakt. Hij overleeft de oorlog ternauwernood. Zijn strategie was onder alle omstandigheden nuttig te blijven. In het kamp in Sint Michielsgestel ontpopt hij zich als een van de leiders en als Ringers in het Duitse kamp Sachsenhausen belandt, geeft hij zich met ijver en overtuiging over aan allerlei vormen van

sabotage: 'Ik heb ze weer lekker te grazen genomen vandaag'.

Na de oorlog is Ringers een totaal gebroken man. Hij is eigenlijk niet meer in staat de functie van minister van Wederopbouw te vervullen in het kabinet-Schermerhorn-Drees; hij kan op dat moment niet meer op tegen de ambtelijke rivaliteit op zijn departement. Kort nadat hij voor de tweede keer tot minister is benoemd, treedt hij af. Een belangrijke reden was de Indische kwestie. Het verschrikkelijke lot van zijn spoorwegpersoneel in de Japanse tijd grijpt hem zo aan, dat hij van Sukarno niets wil weten.

Het is geen gemakkelijke opgave om een goed en helder portret te maken van een toegewijde ambtenaar en technicus als Ringers. 'Vader praatte met zijn zonen altijd over techniek, en over praktische zaken', vertelt een schoondochter. Hoewel Ringers een dagboek bijhield, tekende hij daarin blijkbaar zelden zijn zieleroerselen op. Pollmann houdt bovendien niet van psychologiseringen en daardoor blijft de persoon Ringers en wat zijn drijfveren nu precies waren wel een beetje vaag. Met grote cirkelbewegingen omschrijft Pollmann het werk en de situatie waarin Ringers verkeerde. Dat doet ze met grote kundigheid en gevoel voor stijl, op basis van uitstekend bronnenonderzoek. Daardoor ontstaan bijvoorbeeld fraaie schetsen van de ambtelijke wereld (wat heerlijk ook dat er af en toe een topambtenaar rondloopt die graag schrijft en soms zijn pen in gal doopt, zoals de eigenzinnige maar wat gefrustreerde P.H.A. Rosenwald).

In het vooroorlogse deel van de biografie wordt de grote betrokkenheid van Ringers bij tal van werken wel duidelijk, maar komt de rol die hij precies speelde niet altijd uit de verf. Zo komen we niet te weten hoe hij die onderlinge meestal heftig strijdende aannemers bij de bouw van de Afsluitdijk in het gareel hield, wat door de vernietiging van het archief waarschijnlijk niet meer te reconstrueren valt. In sommige gevallen maakt Pollmann Ringers groter dan hij was (zijn rol bij de bouw van de Afsluitdijk) en soms doet ze hem juist wat tekort (zijn betekenis als directeur-generaal van Rijkswaterstaat). Ringers' naoorlogse jaren komen er wel heel bekaaid vanaf, terwijl hij nog vele jaren na zijn ministerschap bijzonder actief was als adviseur en commissaris.

De waarde van de biografie schuilt in het bijzonder in de hoofdstukken over de oorlog. Dan kan Pollmann ook veel meer bouwen op een verscheidenheid aan bronnen die de rol en betekenis van Ringers duiden. Wel is het jammer dat Pollmann zich nauwelijks aan analyses waagt. 'Ringers' optreden en de reacties erop nopen tot nader nadenken over wat het befaamde grijs tussen het wit van het actieve verzet en het zwart van de NSB eigenlijk betekent', schrijft ze in het *Besluit*. 'Bestaat dat grijs wèl? Of ligt er tussen zwart en wit een scala van kleuren...?' Ik vraag me af waarom op deze vraag, die ze tegelijkertijd een hypothese noemt, niet dieper is ingegaan. Haar conclusies in het algemeen zijn wat mager. Maar misschien is dat ook niet noodzakelijk in een biografie als deze en is de conclusie in een zin samen te vatten. Drees zei eens: 'Waar Ringers zich mee bemoeide, daar werd hij belangrijk'. Dat toont Pollmann in haar boek overtuigend aan.

Willem van der Ham

Verhoeven, D., *Gelderland 1900-2000* (Zwolle: Waanders, 2006, dvd + 590 blz., ISBN 90 400 8268 5).

Deze provinciale geschiedenis van de twintigste eeuw is helemaal anders, en dat is leuk. De gebruikelijke werkwijze voor een geschiedenis van een provincie is gebaseerd op afgeronde hoofdstukken die een centrale vraagstelling kennen en een synthese beogen te zijn van een deelperiode en/of een deelproblematiek. Kern daarvan is uit te leggen hoe en waarom de wereld is veranderd. Die hoofdstukken worden door één of enkele auteurs geschreven die geacht worden een duidelijke visie uit te dragen over een belangrijk deel van de provinciale geschiedenis. Historiografisch vervullen deze provinciale en lokale geschiedenissen de functie van 'handig overzicht' van ontwikkelingen op politiek, sociaal, economisch en cultureel terrein, terwijl vaak ook de belangrijkste organisaties en personen in de provincie een overzichtelijke plaats in de geschetste historische ontwikkelingen krijgen.

Aan deze gebruikelijke opzet zitten wel wat problemen. De provincie wordt voorgesteld als een 'natuurlijke' historische eenheid, waar heel wat op valt af te dingen. Vaak zijn er niet voldoende lokale en regionale publicaties beschikbaar om de synthese helemaal rond te krijgen. Dit geldt speciaal voor de late twintigste eeuw. Er moet dan gesteund worden op ambtelijke provinciale beleidsstukken met geaggregeerde gegevens en eventueel een onderzoek in de regionale pers. Bovendien beweegt het betoog zich vaak noodgedwongen op een wat abstract 'provinciaal niveau', tussen de nationale en lokale geschiedschrijving in. Om dat te doorbreken wordt dan getracht enige aandacht te besteden aan de onderliggende gemeentelijke diversiteit (ook door de beeldredactie) en aan invloeden van buiten de provincie.

Dit qua beeldredactie zeer fraai verzorgde werk is geheel anders opgebouwd. Het bestaat uit 98 korte studies van circa 5 pagina's ieder – voor (bijna) elk jaar een – die historische beelden van één lokaal fenomeen als uitgangspunt nemen: een staking in Bredevoort in 1902, de stichting van de ENKA in Arnhem in 1911, het effect van het nieuwe kiesstelsel in Zutphen in 1919, een kerkscheuring in Oldebroek in 1930, Jodenvervolging in Apeldoorn in 1943, een onderzoek naar familielevens in Ruurlo in 1956, gastarbeiders in Nijmegen in 1961, dialectmuziek in Hummelo in 1977, een incestaffaire in Epe in 1990, een dreigende dijkdoorbraak in Ochten in 1995, enzovoort. Aardig is dat behalve de steden ook de dorpen, die in de meeste provinciale geschiedenissen niet erg zichtbaar zijn, op deze wijze goed aan hun trekken komen.

Zeer aantrekkelijk in deze opzet is dat de lezer het boek kan gebruiken als een kaleidoscoop van verhalen over het verleden in Gelderland. De lezer krijgt geen grote betogen over zich heen. De confrontatie met het lokale en herkenbare detail zet de lezer aan tot zelfstandige reflectie over het verleden. Hierop wordt door de meeste auteurs goed ingespeeld. Het blijft immers niet bij de beelden met *couleur locale*: de liefst 76 auteurs bejiveren zich vervolgens de gepresenteerde beelden in een regionaal, provinciaal of zelfs wijder verband